

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ОBOB'ЯЗКОВОЇ ЧАСТКИ У СПАДКУВАННІ. АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF DEFINITION OF THE OBLIGATORY SHARE IN INHERITANCE. ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE

Макода В.Є., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільного права

Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

З 24 лютого 2022 року в Україні у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України № 64/2022 введено воєнний стан. У зв'язку з цими подіями, питання визначення обов'язкової частки у спадкуванні є актуальними не тільки у зв'язку з тим, що багато майна, яке може бути успадковано, знищено війною але і з визначенням обов'язкової частки у спадкуванні виникають труднощі.

Слід зазначити, що поняття права на обов'язкову частку у спадщині, сформульовано, як право обов'язкових спадкоємців, коло яких визначено цивільним законодавством, з встановленням гарантованого законом мінімального розміру спадщини, незалежно від змісту заповіту.

Дослідження висвітлює проблеми, які виникають при визначенні обов'язкової частки у спадкуванні, а також проблеми, які вирішуються виключно через призму судових рішень.

При визначенні розміру обов'язкової частки в спадщині враховуються всі спадкоємці за законом першої черги, увесь склад спадщини, зокрема, право на вклади в банку (фінансовій установі), щодо яких вкладником було зроблено розпорядження на випадок своєї смерті, вартість речей звичайної домашньої обстановки та вжитку, вартість заповідального відказу.

За згодою особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині, належна їй частка визначається з майна, не охопленого заповітом. У разі незгоди ця частка визначається з усього складу спадщини.

Крім цього, в роботі зазначається, що Україна отримала статус кандидата у члени Європейського Союзу, у зв'язку з цим, є вкрай необхідним проведення адаптації національного законодавства України у відповідність до законодавства Європейського Союзу, зокрема шляхом гармонізації приватно-правового законодавства України із законодавством країн ЄС, у тому числі і у сфері спадкових правовідносин.

23 червня 2022 року країни Європейського союзу на саміті в Брюсселі підтримали надання статусу кандидата в ЄС для України і Молдови. Статус кандидата відкриває можливості отримання фінансової допомоги у трансформації суспільства, правової системи та економіки на шляху до членства в ЄС, а також проведення євроінтеграційних реформ в країні, які будуть мати пріоритет, для отримання Україною повноправного члена Європейського Союзу.

Ключові слова: спадкове право, власність, спадкування за законом, спадкування за заповітом, обов'язкова частка у спадкуванні, спадщина.

Since February 24, 2022 in Ukraine in connection with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine by the Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 the military state has been introduced. In connection with these events, the issue of determining the burden of the inheritance is topical not only because many property, which can be inherited, is destroyed by war, but also because of the definition of the burden of inheritance.

It should be noted that the concept of the right to a mandatory share in the inheritance has been formulated as the right of mandatory heirs, the circle of which is defined by civil law, with the establishment of the minimum size of the inheritance guaranteed by law, regardless of the content of the story.

The study highlights the problems that arise in determining the mandatory share in inheritance, as well as problems that are solved only through the lens of court decisions.

When determining the size of the mandatory share in the inheritance all heirs under the law of the first turn are taken into account, the entire composition of the inheritance, in particular, the right to deposits in the bank (financial institution), on which the investor has made an order for the event of his death, the value of things usual home environment and living, the cost of the slow-down.

According to the consent of the person who has the right to a mandatory share in the inheritance, the share belongs to it is determined from the property not covered by the pledge. In case of disagreement, this share is determined from the whole composition of the inheritance.

In addition, the paper notes that Ukraine has received the status of candidate for the EU membership, in this regard, is an extremely necessary adaptation of the national legislation of Ukraine in accordance with the legislation of the European Union, in particular by harmonizing the private and legal legislation of Ukraine with the legislation of the EU countries, including in the field of inheritance laws.

On June 23, 2022, the EU countries at the Brussels Summit supported the granting of the status of a candidate for the EU to Ukraine and Moldova. the candidate status opens the possibilities of receiving financial assistance in the transformation of society, legal system and economy on the way to EU membership. As well as the implementation of European integration reforms in the country, which will have priority, for Ukraine to receive a full member of the European Union.

Key words: Inheritance law, property, inheritance by law, inheritance by religion, an obligatory share in inheritance, inheritance.

В період розвитку ринкових відносин в Україні та світі, людство все більше має майнові та немайнові права, які можливо передати у спадщину. Виникнення і розвиток спадкових правовідносин не можна уявити без такого поняття, як спадщина та обов'язкова частка у спадкуванні. Право на обов'язкову частку – це суб'єктивне майнове право окремих спадкоємців першої черги (ст. 1261ЦКУ-країни) отримати певну частку у спадщині, незалежно від змісту заповіту. Хоча норми про право на обов'язкову частку розміщені у главі, присвяченій спадкуванню за заповітом, за своєю сутністю право на обов'язкову частку належить до спадкування за законом. Слід зазначити, право на обов'язкову частку існує лише за наявності заповіту. Заслугове уваги визначення поняття права на

обов'язкову частку в спадщині, надане І. В. Жилінковою: це право визначеної в законі особи (обов'язкового або необхідного спадкоємця) спадкувати майно незалежно від змісту заповіту за правилами, встановленими в законі [1, с. 11-12].

На думку Є. І. Фурси, право на обов'язкову частку – це перерозподіл спадщини державою з урахуванням інтересів найбільш незахищених верств громадян у разі не зазначення їх у заповіті або порушення їхніх прав за змістом заповіту [2, с. 75]. Важливо в цьому контексті відмітити, що, говорячи про права і обов'язки в межах об'єкта спадкового правовідношення, важливо пам'ятати, що у спадщину переходять, як правило тільки, так звані, права (обов'язки)-стани (право власності на річ, обов'язок

сплатити борг спадкодавця), а права та обов'язки ширшому розумінні складають зміст спадкового правовідношення. Через факт існування прав та обов'язків складі спадщини О. П. Печений вказує на «складеність» складу спадщини, зазначаючи, що існування в межах складу спадщини різних елементів має важливе юридичне значення. Але, незважаючи на вказане, спадщину необхідно розглядати як єдине ціле, оскільки вичленування (усамоствінення) окремих елементів, в тому числі при розподілі спадщини, призводить до втрати такими складовими статусу спадщини [3, с. 42]. Не можна непогодитися з думкою А. М. Ковальчук, яка зазначає, що вичленування окремих елементів зі складу спадщини є неминучим процесом і спадщина в розумінні об'єктів права власності спадкодавця в її цілісному розумінні існує нетривалий час і лише з метою виокремлення її складових і передачі іншим суб'єктам – спадкодавцям, в тому числі обов'язковим. І в такому випадку вже буде існувати декілька складів спадщини, але які переходять у власність таким спадкоємцям. Саме одним із таких складів і є склад обов'язкової частки у спадщині. При чому він також має непостійний зміст, бо першопочатково існує в ідеальному вимірі, коли визначається з спадкового майна, яке було б заповідане законним спадкоємцям, а потім перетворюється на обов'язкову частку конкретного обов'язкового спадкоємця [4, с. 83].

При визначенні обов'язкової частки у спадкуванні, слід виходити від їх реальної, ринкової вартості всього спадкового майна на момент проведення такої оцінки. Можливе проведення відповідної експертизи вартості такого майна або отримання висновку спеціаліста-експерта. При оформленні спадкових прав нотаріус керується нормами ЦК України, в яких вживаються терміни «вартість» (ч. 2 ст. 1241 ЦК України). При розрахунку обов'язкової частки враховується вартість усього спадкового майна, в тому числі речей звичайної домашньої обстановки.

Активний спосіб прийняття спадщини передбачений ст. 1269 ЦК, за якою особи, що бажають прийняти спадщину і не проживали зі спадкодавцем на день смерті, подають заяву про прийняття спадщини. Особа, що бажає прийняти спадщину, приходять до нотаріуса особисто, оскільки не допускається приймати заяви про прийняття спадщини, про відмову від неї або заяви про їх відкликання, складені від імені спадкоємців їх представниками, що діють на підставі довіреностей [5, с. 129]. Суб'єкти, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, визначене ст. 1241 ЦК України, є вичерпним і розширювальному тлумаченню не підлягає. До суб'єктів, які мають право на обов'язкову частку у спадщині відносяться: неповнолітні діти спадкодавця (з 14 до 18 років); повнолітні непрацездатні діти спадкодавця (інваліди I, II чи III групи або які досягли пенсійного віку); непрацездатна вдова (вдівець); непрацездатні батьки. Згідно з ч. 3 ст. 75 СК України непрацездатними вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є інвалідом I, II чи III групи. Отримання особою пенсії за віком на пільгових умовах, не свідчить про її непрацездатність в розумінні статті 1241 ЦК України як особи, що має право на обов'язкову частку у спадщині. Аналогічні висновки викладені Верховним Судом у постановках від 07 жовтня 2020 року у справі № 750/7132/18, від 16 січня 2019 року у справі № 208/9389/15-ц, від 26 вересня 2019 року у справі № 303/674/17, від 23 жовтня 2019 року у справі № 285/2298/16-ц.

Пенсія за заслугу років не свідчить про втрату загальної працездатності особи. Вихід особи на пенсію на пільгових умовах не свідчить про її непрацездатність та не надає права на обов'язкову частку у спадщині. Непрацездатність може виникати внаслідок двох різних причин. Слід зазначити, що особи можуть бути непрацездатними за віком, тобто у разі досягнення ними пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про

загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (для жінок – 59 років і 6 місяців, а з 1 квітня 2021 року – 60 років; для чоловіків – 60 років). Встановлений законом пенсійний вік особи, яка може претендувати на отримання обов'язкової частки в спадщині визначається на дату смерті спадкодавця (на час відкриття спадщини). Спадкоємці також можуть бути непрацездатними за станом свого здоров'я. Мова йде про інвалідів I, II і III груп, якщо їх інвалідність встановлена МСЕК. Це питання є вкрай актуальним сьогодні, оскільки під час військових дій в Україні інвалідів стає дуже багато, а отримання ними відповідних документів, які підтверджують групу інвалідності стає все складніше. Це питання потребує нагального вирішення на законодавчому рівні.

Продовження особою трудової діяльності після досягнення загального пенсійного віку не позбавляє права на обов'язкову частку у спадщині. Із аналізу судової практики вбачається, що підставами для зменшення обов'язкової частки у спадщині можуть бути, зокрема, невідтримання спадкоємцем зв'язків зі спадкодавцем, незважаючи на потребу останнього в цьому; погане поводження із ним; нездійснення належного догляду; надання заздальгид неправдивих свідчень у суді проти спадкодавця; звинувачення спадкодавця у вчиненні тяжкого злочину; неповідомлення про те, що готується замах на життя спадкодавця; не надання спадкодавцеві допомоги, коли той перебував у небезпеці; аморальна поведінка обов'язкового спадкоємця не лише щодо спадкодавця, а й щодо інших спадкоємців, зокрема й тих, хто має право на обов'язкову частку; виокремлення спадкоємцю певної частки майна ще за життя спадкодавця. Хоча зазначити, що при вирішенні судом питання, щодо зменшення обов'язкової частки у спадкуванні, можливе зловживання судом владними повноваженнями, оскільки суд самостійно вирішує на яку саме грошову суму необхідно зменшити обов'язкову частку.

Хочу зазначити, що позбавлення особи права на обов'язкову частку судом ЦК України не передбачено, хоча особа, яка має право на обов'язкову частку, може бути усунена від права на спадкування відповідно до статті 1224 ЦК України. Вказане узгоджується з правовим висновком, що викладений у Постанові Верховного Суду від 30 травня 2018 року (справа № 483/597/16-ц, провадження № 61-5184св18) [5]. При визначенні розміру обов'язкової частки в спадщині враховуються всі спадкоємці за законом першої черги, увесь склад спадщини, зокрема, право на вклади в банку (фінансовій установі), щодо яких вкладником було зроблено розпорядження на випадок своєї смерті, вартість речей звичайної домашньої обстановки та вжитку, вартість заповідального відказу.

За згодою особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині, належна їй частка визначається з майна, не охопленого заповітом. У разі незгоди ця частка визначається з усього складу спадщини.

Зазначене узгоджується з пунктом 19 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування», в якому судам роз'яснено, що при визначенні розміру обов'язкової частки в спадщині враховуються всі спадкоємці за законом першої черги.

Крім того, у пункті 19 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» судам роз'яснено, що той зі спадкоємців, який має право на обов'язкову частку у спадщині та проживав разом із спадкодавцем на день його смерті, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо у визначеному законом порядку не відмовився від неї. Якщо той зі спадкоємців, хто має право на обов'язкову частку та не проживав зі спадкодавцем на день його смерті, не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її.

Відповідно до частини третьої статті 1268 ЦК України спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого статтею 1270 цього Кодексу, він не заявив про відмову від неї.

Частина четверта статті 1268 ЦК України встановлює, що малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків, встановлених частинами другою- четвертою статті 1273 цього Кодексу.

Прийняття спадщини спадкоємцем, є обов'язковою умовою здійснення права на спадщину як за законом, так і за заповітом, а також і права на обов'язкову частку у спадщині.

Відповідно до пунктів 5.11, 5.12 глави 10 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5 (Порядок) визначено, що при визначенні розміру обов'язкової частки враховується все спадкове майно, як заповідане, так і те, що не охоплене заповітом, а також речі звичайної домашньої обстановки та вжитку. До складу спадкового майна входить і право на вклад у банку (фінансовій установі) незалежно від того, зроблено розпорядження у заповіті чи безпосередньо у банку (фінансовій установі). Якщо заповідана лише частина спадкового майна, обов'язкова частка визначається, виходячи із вартості всього спадкового майна, але виділяється обов'язковому спадкоємцю з тієї частки спадкового майна, що залишилась поза заповітом. Якщо частка майна, що залишилась не заповіданою, менша порівняно із розміром обов'язкової частки у спадщині, обов'язковий спадкоємець отримує частку, якої не вистачає, із заповіданої частини спадкового майна [8]. Досліджуючи питання, щодо обов'язкової частки у спадкуванні, хочемо зазначити, що нормами спадкового права і практикою їх застосування в Україні виникла досить широка система способів захисту спадкових прав, які впливають на права та інтереси осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадкуванні.

Зокрема, З. В. Ромовська виокремлює такі можливі вимоги в межах спадкових правовідносин: про встанов-

лення факту родинних відносин із спадкоємцем, про встановлення факту проживання із спадкоємцем однією сім'єю, про встановлення факту проживання зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, про встановлення факту ухилення особи від виконання обов'язку щодо спадкодавця, зокрема надання йому матеріальної допомоги та догляду, про надання права на спадкування, про визнання заповіту недійсним, про примусове виконання заповідального відказу, про поділ спадщини, про перерозподіл спадщини, про внесення змін до свідоцтва про право на спадщину, про визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним, про визнання недійсною відмови від спадщини, про погашення заборгованості спадкодавця, про визнання недійсним спадкового договору [6, с. 390-391].

На підставі вищевикладеного, не можна погодитися з думкою, Ганса-Йоахіма Шрамма, який зазначає, що завданням науки є напрацювання якомога ширшого спектру можливостей для вирішення конкретної правової проблеми на підставі використання права різних правових систем, а законодавець повинен обрати найбільш прийнятне для України рішення [7, с. 37].

Слід зазначити, що в умовах воєнного стану в Україні, тимчасової окупації московією території України, не на всій території України є вільний доступ до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Державного реєстру іпотек, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна та інші. У зв'язку з цим відповідні суб'єкти, у тому числі нотаріуси, вимушені переселенці, біженці не мають змоги отримати відповідні документи, які підтверджують право власності на майнові та немайнові права, а у разі виникнення спору щодо визначення обов'язкової частки у спадкуванні, належно захистити свої права та обов'язки в суді.

Приймаючи до уваги, що Україна отримала статус кандидата у члени Європейського Союзу є вкрай необхідним проведення адаптації національного законодавства України у відповідність до законодавства Європейського Союзу, зокрема шляхом гармонізації приватно-правового законодавства України із законодавством країн ЄС, у тому числі і у сфері спадкових правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жилінкова І. В. Актуальні питання спадкового права України : матеріали до семінару. Харків : Ксилон, 2009. С. 11-12 .
2. Фурса Є. І. Особливості спадкування за правом на обов'язкову частку. *Право України*. 2001. № 1. С. 75
3. Печений О. П. Деякі аспекти визначення складу спадщини за цивільним законодавством України. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 1. С. 42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_1_6
4. А. М. Ковальчук. Право на обов'язкову частку у спадкуванні. Дисертація. Хмельницький. 2020. С. 83. URL: http://old.univer.km.ua/doc/specvtr/diss_Kovalchuk.pdf
5. Рябоконт Є. О. Інститут прийняття спадщини в цивільному законодавстві України: проблеми і перспективи. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка*. 2005. № 67-69. С. 129.
6. О. О. Кот. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики. Монографія. Київ, 2017. С. 390-391
7. Ганс-Йоахім Шрамм. Методичні міркування щодо імплементації концепцій іноземного права до українського цивільного права. Гармонізація приватно-правового законодавства України із законодавством країн ЄС. Збірник статей і тез ІХ міжнародного цивілістичного форуму. Харків 11-12 квітня 2019 року. Київ, "Знання України". 2019. С. 37
8. Постанова Верховного суду від 21. 09. 2022р (справа № 170/581/21, провадження №61-3127св22) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106454346>